

## Várnai gondolatok az átalakulásról

**Economies in Transition and the Variety of Capitalisms. Features, Changes, Convergence. European Association for Comparative Economic Studies.**

**Szerkesztette: Mitko Dimitrov, Wladimir Andreff és Csaba László**

**Bulgarian Academy of Sciences – Institute of Economics, Várna, 1998. 527 o.**

A Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének gondozásában megjelent kötet az Európai Gazdaság-összehasonlító Társaság 1998. szeptember 10. és 12. között rendezett, immár ötödik biennáléján elhangzott előadásainak válogatott gyűjteménye. Mint az a kötet bevezetőjéből kiderül, a várnai rendezvény azt a célt tűzte maga elé, hogy összegezze, rendszerezze a Kelet-Európában lezajlott rendszerváltozás és az azóta eltelt tíz év tapasztalatait. Tegye mindezt olyan szélesebb kontextusban, amely az országokat egymáshoz, illetve a fejlett piacgazdaságú államokhoz mérten értékeli, azokra a problémákra koncentrálva, amelyek a transzformációban kiemelkedő fontossággal bírnak. Ilyenek tekinthetők például a tulajdonjogok és tulajdonosi szerkezet kiépülése, a vállalatok, piacok, pénzügyi közvetítők helyzete és lehetőségei, a beruházások, a kereskedelem, az iparpolitika céljai és eszközei, a regionális együttműködés vagy éppen az uniós csatlakozás.

A válogatásban két nagy téma köré csoportosítva kaptak helyet az írások: az első a Gazdasági rendszerek, stabilitás, növekedés, integráció, míg a másik a Privatizáció, tulajdon és vállalatok az átmenetben címet viseli. Emellett a két megnyitó előadás (Konvergáló európai tranzíció *Jorge Braga de Macedótól* és Az euroatlanti struktúrák keleti kibővítése *Csaba Lászlótól*), valamint az első helyezett PhD-disszertáció<sup>1</sup> (A külföldi közvetlen beruházás meghatározói a tranzícióban... *Klaus E. Meyertől*) olvasható még.

A kötet széles spektrumot fog át (ezt már maga a cím is jelzi: Gazdaságok átalakulásban...), ezért bárki, akit érdekelnek a Közép-Kelet-Európában történt változások és fogékony a rendszerelméletek iránt, kedvére válogathat. A recenzió is ilyen fogantatásban született, azaz nem próbál meg 29 kis esszét kínálni, inkább saját gondolatmenetébe ágyazottan mutat be és értékkel néhányat, egyszersmind lehetőséget adva a szerző véleményének árnyaltabb kifejtésére is az uniós csatlakozás és kormányzati feladatvállalás, a pénzügyi rendszer reformja, valamint a privatizáció, vállalati működés témaköreiben.

Az átalakulásnak egyfelől záloga, másfelől sikermércéje a nemzetközi szervezetekben való részvétel. Mindez szélesebb keretekbe foglalja a keletiek törekvéseit, a minél teljesebb körű euroatlanti integrációt célozva meg. A NATO-tagság különös jelentőségű, mert intézményesítette a politikai és gazdasági pluralizmust, valamint a készséget az együttműködésre, ellehetetleníti a szélsőséges politikai csoportokat, a civil társadalom igényei szerint szervezi újjá a fegyveres erőket. Összességében tehát kifejezésre juttatta, hogy a közösségi összefogás és cselekvés, a globális interdependenciák idejét éljük, szemben az egyoldalú, csak a nemzeti érdeket számon tartó gondolkodásmóddal (*Csaba*, 44–45. o.).

Az unióban ráadásul kötelező a gazdaságpolitikák kölcsönös egyeztetése, az tehát korántsem élvez akkora autonómiát, mint azt sokan egy „csupán” monetáris unió kapcsán gondolnák. Az EU tehát miközben a keleti kibővítés gondolatát emészt, önmaga egyre mélyebben integrálódik, és kizártnak tartja, hogy az újonnan érkező bármiből is kevesebbet vállaljon – az ugyanis csak a már bennlévők rovására történhetne. A Gazdasági és

<sup>1</sup> Az EACES minden második esztendőben ítéli oda ezt a díjat az általa legjobbnak választott doktori értekezésnek.

Monetáris Unió (EMU) és az EU-bővítés ily módon tehát erősíti majd a gazdaságpolitikák konvergenciáját az átalakuló országokban, és ugyanakkor növeli az eltérés költségeit (*Braga de Macedo*, 16. o.). A szerző állítja, hogy a piacok szélesre nyitása – a globalizáció hívó szavát követve – bár komoly kihívás, ám önmagában még semmire sem megoldás. Az új washingtoni konszenzus ajánlásait követve a volt portugál pénzügyminiszter, a konvergencia fontosságát hangsúlyozva, a következőket fogalmazza meg: átfogó és hatékony fiskális alkalmazkodási stratégiát kell kidolgozni (ami nem az adóemelésre épül, hanem a hitelességet erősíti); olyan adórendszerre van szükség, amely nem megfojtani akar, de sem a kibújást, sem a kivételezést nem tűri; a tulajdonjognak szentnek és sérthetetlennek kell lennie (ua. 13–17. o.).

Többé nem volna szabad, hogy kérdés legyen *Jaroslav Kux* növekedés versus infláció(csökkentés) dilemmája sem, amely szerinte mindig a politikai preferenciák függvénye. Ezért történhetett az, hogy a szerző szülőhazájában, Csehországban előbb a stabilitást, majd a munkahelyteremtő növekedést pártfogolták az előbb jobb-, majd baloldali kormányok (163. és 167. o.).

A világ fejlett részében megfogalmazódott konszenzus azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a helyes út: a kettő együtt. És hogy járható is, azt éppen Magyarország vagy Lengyelország példája bizonyítja. Ez a követelmény az EU-ban is egyértelmű. Az Európai Unió szerződése 2. cikke ugyanis fenntartható növekedést, inflációmentes környezetet és gazdasági-társadalmi kohéziót céloz meg. Árral szemben pedig nehéz minden átmenet.<sup>2</sup>

Néhányan azt a kérdést (is) feszegetik, hogy az átalakulóknak mennyi időre van szükségük a fejlettségi szakadék áthidalására (*Nauro Campos*, CERGE-EI, 145. o., illetve *Hunya Gábor*, Nemzetközi Gazdasági Tanulmányok Bécsi Intézete, 304. o.). Vajon lehet-e az uniós átlaghoz való felzárkózás reális cél? Egyáltalán van-e értelme azt mérlegelni, hogy mikor sikerül (tíz vagy ötven év múlva) a szakadékot légmentesen zárni? Az efféle (GDP-ben mért) le-/elmaradást inkább a bővítéstől megrettenő nyugati választók, illetve politikaformálók hangsúlyozzák, akik attól félnek, hogy a bebocsátottak terhes hozományát ők nyögik majd, élethosszig. Keletről nézve pedig ez a különbség elvben lehetőséget ad a strukturális alapokból való részesedésre, vagyis az elmaradott régiók felzárására, az életkörülmények tartós javítására. A transzferek jelentőségét azonban túlhangsúlyozzák, megfeledkezve arról az előnyről, amit a magánszféra további beruházásai jelentenek majd. Azokat ugyanis nem az abszolút különbségek érdeklik. Sokkal inkább az, hogy lehet-e, szabad-e és érdemes-e befektetni.

Fejlett piacgazdaságú országokban végzett empirikus kutatások szerint a kormányzati fogyasztás emelkedése negatív viszonyban áll a GDP növekedésével, mivel az előbbinek egyrészről nincs közvetlen hatása a magánszektor termelékenységére, másrészről pedig a magasabb adók miatt alacsonyabb a megtakarítások szintje. Ezt a *Barro* [1990] által leírt összefüggést – amelyre a kötet több szerzője is hivatkozik – a bolgár *Rossitsa Rangelova* ugyan nem vitatja, de figyelmeztet, hogy nem lehet egy az egyben érvényesnek tekinteni az átalakuló gazdaságokban, ahol évtizedeken át normálisnak számított az állam által garantált nyugdíj, egészségügyi ellátás, lakhatás, oktatás stb. (111. o.). Ráadásul éppen akkor kellene visszafogni a koraszülöttként világra segített jóléti államot, amikor az – a transzformációs visszaesés miatt – politikailag igen veszélyes, hiszen a demokráciák több helyütt épp hogy csak szárbá szökkentek. Ez vezet azután a húzd meg–ereszd meg gazdaságpolitika alkalmazásához, amely a kényszerek közepette próbál időt nyerni (legalább a következő választásokig), és elodázza az égető reformokat. Így ezek után az sem megle-

<sup>2</sup> Az EACES korábbi elnöke, a magyarul is publikáló *Bruno Dallago* magának a rendszerváltás sikerének szabja feltételül egy „...magasabb rendűnek ismert vagy hitt új rendszer” létezését, melyet véleménye szerint a nyolcvanas években a Nyugat mind erőteljesebben jelenített meg (84–85.o.).

pő, hogy nem találunk egységes receptet, amely előírná, miként kell átalakulni, inkább azt látni: mindenki másként csinálja Kelet-Közép-Európában. (És így van helye a tranzitológiának is, amely a sokféleségbe beleszeretve, igyekszik ajánlásokat megfogalmazni és alternatívákat találni, miközben állítja: nem létezik egy százszázalékosan belőhető végpont, ellenben léteznek normák, amelyeket megkerülni életveszélyes.<sup>3</sup>)

Így tehát míg Nyugaton hódít a kínálatoldali gazdaságpolitika (adócsökkentés, beruházásösztönzés, versenyképesség-javítás, hosszú távú gazdaságstratégia-alkotás), addig Keleten a rövid távú fogyasztásra (a gazdaságban) és túlélésre (a politikában) koncentrálnak. Az átalakulók kormányai keveset törődnek a hosszabb távú hatásokkal, célfüggvényük a veszteségek minimalizálására, a transzformációs terhek könnyítésére redukálódik. Nem is tehetnek mást, ha gyakorta a segélyező, meg-/kimentő szerepét játsszák, közvetlen részesedést kívánva mindenkől. A megoldást első lépésben a privatizációban látták a szakértők: leépíteni az államot, érdekeltté (felelőssé) tenni a magánszférát. Ám sok helyütt a magánosítás csak a korrupció melegágyának bizonyult, ahol a köz és a privát nemhogy szétvált volna, de immár ösztönösen és magától, kényszer nélkül nőtt egymásba.

A koordinációs mechanizmus vákuumát csak a tőkepiac erősítésével lehet feltölteni, amelynek a piacgazdaság alappillérenek kell lennie, ahol megméretődik minden teljesítmény, függetlenül a személyes szimpátiától. A stabilizáció, liberalizáció, privatizáció hármassága fontos, de stabil, hiteles pénzügyi rendszer nélkül tartós javulás (növekedés) nem várható.

A kapitalizmus újjászületésében alapvető jelentősége van a pénzügyi rendszer kiépülésének és hatékony működésének. Maga a piacgazdaság mutat más és más arcot, ha a pénzügyi rendszerek különböznek. Ezért nem létezik egységes átmenet sem, fogalmaz *Tatiana Houbenova-Delissivkova* (a Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete) Az átmeneti gazdaságok pénzügyi rendszereinek transzformációja, a kapitalizmus egy modelljének keresése című írásában. A tőkepiac fontosságának egyértelmű bizonyítéka szerinte, hogy minél sikeresebb egy átalakulás, annál fejlettebb pénzügyi rendszert találunk ott. E nélkül nem létezhet piacgazdaság abban az értelemben sem, hogy hiánya lehetetlenné tenné a világgazdasági folyamatokban való részvételt (255. o.). A pénzügyi rendszer konszolidációja az állami feladatok újradefiniálásához is vezet: nincs többé állami hitelezés, kimentés vagy jótállás, a költségvetési korlát megkeményedik. Az állam működését törvényes alapokra kell helyezni, ahol ez az autoritás elveszi kezeit a pénzintézetektől, de fegyelmezi is azokat, sőt bünteti, ha kell. Albánia, Bulgária, Macedónia a példái annak, hogy inkonzisztens gazdaságpolitikával miként lehet krízist előidézni a banki szférában, és ezzel lehetetlenné tenni a piacgazdasági konszolidációt (256. o.).<sup>4</sup>

A gazdasági stabilitás letéteményese a jegybank, ezért korántsem közömbös, hogy az átalakulók miként alakítják monetáris politikájukat. Ahhoz, hogy feladatát jól láthassa el

<sup>3</sup> Két megjegyzés *Braga de Macedótól*. A fenti mondat első feléhez: „A második világ eltűnése ... drasztikus változásokat hozott az olyan diszciplínák határainak kijelölésében, mint a fejlődésméleletek, az összehasonlító gazdasági rendszerek és a növekedésméleletek, sőt egy új terület bukkant fel: az átmenet gazdaságtana”. A mondat másik feléhez: a világ pénzügyi piacai már megfigyelésük alatt tartják a régiót, feltörekvő piacok lévén értékelnek és büntetnek is, ha kell (13. o. és 15. o.).

<sup>4</sup> Az észt pénzügyi szektor kiváló elemzését adja *August Aarma* és *Vello Vensel* (utóbbi a tallinni jegybank elnöke). A Baltikum példája véleményük szerint azt igazolja, hogy a késlekedő gazdasági felemelkedésnek a bankrendszer gyengesége az oka (265.o.). A múlt évtized közepéig négy bankválság rázta meg a Baltikumot, okai rendszerspecifikusak: 1. a gyenge jegybanki szabályozás és banki felügyelet, 2. alacsony színvonalú számviteli standardok és túlzott adóztatás, 3. a hitelezésben nem megfelelő jogi környezet, 4. a korrupció elburjánzása, gyenge menedzsment. Az ágensek (akár a bank vagy ügyfele, de akár a felügyelet) egyszerűen képtelenek voltak követni és ellenőrizni (monitoring) a piaci kockázatot, ami az új és ismeretlen gazdasági környezetben rejtett.

a jegybank, először is magát a feladatot, illetve az elérni kívánt célt kell definiálni. Az Európai Központi Bank például első számú feladatának a pénz stabilitását tartja, de a közösségi gazdaságpolitika prioritásaira is tekintettel van. Az Egyesült Államokban pedig nemcsak az infláció elleni harc a Fed deklarált célja, hanem a növekedés és a foglalkoztatás előmozdítása is (139. o.). *Zeljko Sevic és Alexander Sevic* szerb szerzőpáros szerint a kelet-európai jegybankoknak kezdetben lehetőleg csak egyetlen célt kell maguk elé tűzniük, éspedig az infláció elleni harcot. A monetáris hatóságok számára ugyanis nehézséget jelentene egyidejűleg több célváltozót is követni, illetve az olyan prioritások kitűzése, mint a növekedés vagy a foglalkoztatás, a kormány meghosszabbított karjaként tűntetné fel a monetáris hatóságot, ami annak hitelét rontaná. A pénzügyi rendszer fejlődésével, a tapasztalatok megszerzésével, a hitelesség elnyerésével azután már összetettebb feladatokat is vállalhat a jegybank. Eszközeiben is változás áll majd be: a direkt szabályozásról (kamat- és hitelkontroll) a közvetett ellenőrzésre (kötelező tartalékolás, nyíltpiaci műveletek), a mennyiségi eszközökről a minőségire vált (140–143. o.). Ehhez azonban fejlett pénzpiacra van szükség, amelynek kiteljesedése időt igényel.<sup>5</sup>

A rendszerváltás és felzárkózás egy következő jelentős próbatétele a tulajdonreform, a privatizáció és ezzel összefüggésben a vállalatirányítás hatékonyságának javítása. Míg piacgazdaságokban a tulajdon tartalmi oldala (így például a koncentráció) kap hangsúlyt, addig Kelet-Európában a forma sem lehet közömbös. A bolgár szerző/szerkesztő, *Mitko Dimitrov* 305 vállalatot vizsgálva Tulajdonosi struktúrák és vállalati teljesítmény Dél-Kelet-Európában című írásában igazolja a tételt, miszerint a privát cégek jobban teljesítenek, mint az állami tulajdonban maradók, ezért a magánosítás felgyorsítása mint kényszer jelentkezik. Ez azonban önmagában nem hozhat tartós megoldást, ugyanis az empirikus kutatás másik eredménye szerint: Albániában, Bulgáriában és Romániában az újonnan alapított (magán)vállalkozások sokkal jobban teljesítettek, mint bármilyen más kategóriába tartozó, így a privatizált cégek (418. o.). A feladat tehát a félpiaci formák továbbfejlesztése, átalakítása, a piaci környezet teljes körű érvényesülésének megteremtése a vállalati szférában.

A magánosítás középponti problémájának tartja *Plamen Tchipev és Rilka Dragneva* (a Bolgár Akadémia Közgazdasági Intézetének kutatói), hogy a keresletet és kínálatot egyensúlyba hozó piaci árak hiánya lehetetlenné teszi a megbízható értékelést (369. o.). Az árról gyakorta a privatizációs ügynökségek döntenek, amelyek azonban inkább a politikai akarat végrehajtói, semmint a gazdasági érdekek hordozói, így tehát távolról sem azonosak a nyugati befektetői társulásokkal (391. o.).

A privatizáció sikerének fokmérője a vállalatirányítás hatékonyságának javulása. *Svetlana Alexandrova* ugyan bolgár esettanulmányt kínál, mégis általánosíthatók a gyenge vállalatirányítás magyarázataként tett megfigyelései: 1. a tőkepiac gyerekcipőben jár, az allokáció nem hatékony, 2. a kereskedelmi bankok közötti verseny gyenge, 3. a vállalatirányításban a bank nem tud részt vállalni, mert maga is átalakítás alatt áll, 4. a pénzügyi közvetítők csak most emelkednek fel, 5. a külföldi befektetők távol maradnak, 6. az állami bürokrácia befolyása, korrupciós hajlama erős (402. o.).

Az euroatlanti integráció fontossága nem jelentheti azt, hogy egy, a gazdasági rendszereket leíró és értékelő, az útkeresők elé alternatívákat állító tudomány ne vegyen tudomást arról, mi történik más kontinenseken. Az 1997-es délkelet-ázsiai válság mint mementó szinte valamennyi dolgozatban előbukkan. Emellett helyet kapott Japán, Kína és Vietnam gazdasági rendszereinek egy-egy szempont szerinti bemutatása is, valószínűleg

<sup>5</sup> Az érett tőkepiac azután magát az államot is korlátozza, mert az nem juthat ingyenpénzhez, illetve az összefonódásokat is oldja azáltal, hogy átláthatóbbá teszi magát a rendszert. Ez utóbbi pedig a nyilvánosságon keresztül a demokratikus berendezkedést erősítheti.

nemcsak azzal a céllal, hogy azok leírásában nyújtsanak élvezetet, hanem esetleges tanulságokkal szolgáljanak.

A japán piacközi vállalati szövetség mint a vállalat(köz)i szervezet egyik alternatívája a tárgya *Nikolay Naydenov* írásának. A szerző ezt a kapitalista formációt kívánja egyetlen követendőként bemutatni. Itt nem részletezve a bolgár szerző által kínált érveket (431. o.), az azért közbevetendő, hogy a hosszan tartó japán recesszió vagy az ázsiai válság miatt ma már mind kevesebben gondolják azt, hogy Kelet-Európa országainak ezt az utat kellene járniuk. Az érdekességek közé sorolható (bár már korántsem nevezhetők kapitalista formációknak) a vietnami és a kínai esettanulmányok. Utóbbiról két írás is született: az egyik a kínai részvénytőzsdét elemzi (*Jianhua Zhang* a göteburgi egyetemről, 281. o.), a másik pedig a vállalatvezetés területén kínál új ismereteket (*Jean-Francois Huchet*, Hongkong és *Xavier Richet*, Marne La Valle, 433. o.).

A magántulajdonra épülő piacgazdaság, amely demokratikus politikai rendszerrel párosul, ma már Európa keleti felében is megkerülhetetlen. Az azonban már több mint talányos, hogy a formát milyen tartalom tölti majd ki, hogy milyen lesz a piacgazdaság vagy éppen a parlament. Mindazonáltal az olvasónak az a benyomása támadhat a kötet tanulmányozása során, hogy bár más és más utakon haladnak az átalakulók, azért létezik valamiféle végpont, még ha mozgó is az. A konvergencia követelménye erősebb, mint valaha. És ehhez elég csak az Európai Unió szerződését tekinteni, ami azt sejteti, hogy bizonyos értelemben van kijelölt út vagy helyesebben jól definiált célrendszer, amelyet az átalakulóknak (csatlakozni vágyóknak) követniük kell, de legalábbis van mihez tartani magukat. A könyv oly sok mindent és oly sokféleképpen mutat be, hogy az olvasó könnyen csábításba eshet és további ismeretek után kutatna (mert bizony sok minden nem fért a kötetbe). Nos, ez az igény kielégíthető, mert a kötet első oldalain (7–9. o.) található a szerzők címlistája, lehetővé téve a kapcsolatfelvételt. És idén szeptemberben újra bennlé Barcelonában!

#### Hivatkozás

BARRO, R. J. (1990): Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 89, 103–125. o.

**Benczes István**